

TAINE ÉS A MODERN KRITIKA.

— Első közlemény. —

Sehol sem érezhetik fájóbban a művelt világon azt a veszteséget, mely az európai tudományosságot Taine Hippolyt halálában érte, mint nálunk, hol eszméi, törekvései akkora visszhangra találtak, s híveinek tábora, utánczóinak legiója oly nagy volt. Az az irány, melyet Taine húsz éven át oly sok jelentékeny művében képviselt, védett, hangoztatott és terjesztett a szellemi munka minden eszközével, *a kritika, mint exact tudomány*, első pillanatra csakugyan mintha nemzeti gondolkodásunkkal, tudományos hajlamainkkal szerencsés egyezésben állna. Philosophiai gondolkodásunknak a német bölcsészet és kritika hatásától eddig érintetlen maradt egész mezejét készen találta Taine, hogy abba diadalmasan vonuljon be s mint első foglaló tűzze ki lobogóját nemzeti bölcselkedésünk eddig megvitatlan bástyáin.

Mert Taine szelleme valóban át- meg áthatotta az emberiséget, mint egy finom illat láthatlan párolgása. Rendszerének, mindent átfogó methodusának számos gyöngéit nem nehéz kimutatni, de abban mindenki igazat fog adni, hogy logikájának vasfegyelme sehol sem vált inconsequenssé. Örök időkre szóló monumentumát azokra a romokra fogja az utókor emelni, melyeket hidegvérrel, biztos kézzel szakított az emberi előítéletek kegyeletes templomain. Hazája, Franciaország, kezdetben tapsolta a hagyományoknak ezt az engesztelhetlen «demoleur»-jét, ki legsérthetlenebbnek hitt ideáljainak

merészen s büszkén tette testére lábát, majd első volt, a ki kijózanodva bálványozásából, lerázta nyakáról a pedans methodus vasjarmait, melyekkel Taine hatalmába hajtotta a század szellemét. De sem a chauvinismus, sem a kosmopolitismus nem tehetette kétségessé azt a rendkívül termékenyítő hatást, azt a felvillanyozó inspiratiót, melyet opportunisták és utilitaristák egyformán nyertek hatalmas szellemétől, a mely a tudásnak és ismereteknek új bányáit nyitotta meg a kutatás előtt.

A mellett az igazi tudós komoly és szelid nimbusát látta a világ e nagy gondolkodó fején ragyogni, ki szereplésre sohasem vágyott s erkölcsi élete egyensúlyát föl nem áldozta a hiúság önző csábításainak. A politikai küzdőterre is csak egyszer lépett ki, hogy az általános szavazatjog ellen törjön lándsát, habár úgy tetszik, hogy társadalom-bölcséleti praemissáival a legkevésbé sem állott ellentétben a demokratikus caesarismus oly eszménye, mely a plutokratia árnyalatával enyhíté a tömegek felelőség nélküli uralmát. De Taine mégis, egyénisége egész gravitásával aristokrata volt. A közönségesnek azon irtózata töltötte be lelkét, mely a pessimismusra hajló kedélyek sajátja, a kik a dolgokról való ítéletükben abból indulnak ki, hogy mi az emberek túlnyomó többségének álláspontja és már feligazságnak tartják, ha a közönség véleményével ellentétbe helyezkedhetnek.

De Taine-t sorsa mintegy ránevelte arra, hogy gyanús-nak lássa az uralkodó közmeggyőződéseket és bizalmatlansággal viseltessék az azok mögött rejlő hátsó gondolatok iránt. A vouziersi szegény ügyvéd fia, megtagadva az Université-től tanai merészsége miatt, s egy vidéki kis iskola szűk négy fala közé száműzve eszméit s tehetségeit, a félreismertetés és mellőztetés minden bántalmát el kellett, hogy viselje az eszményeiért folytatott küzdelemben, s ez kényszerítette rá, hogy utóljára is benyujtsa lemondását.

Czéloztak némelyek bizonyos titkos meg hasonlásokra,

melyek árnyékot vetettek a nagy tudós kedélyére; ha ez igaz, oka semmiesetre sem a külső körülményekben keresendő. Hiszen Taine jobban élvezhette, mint bárki más, a csöndes munkásság örömeit és megelegedését. Gazdagon nőszülve, korán túltehetette magát az anyagi gondokon, melyek úgyszemint tették erős próbára kevésbé beérő szerény igényeit. Sőt Taine — ha e szó nagyon rosszul nem hangzanék — némileg fukarnak lett volna mondható, vagyis, a mint inkább hihetjük, a tudomány munkásának fegyelmezett komoly rendszerességével ismerte föl a pénz értékét a független és szabad szellemi munka sikerének szempontjából.

Azt is emlegették, hogy Taine reactionarius nézetei egy ifjúkori impressióból eredtek, a mely habozó, érzékeny természetén letörölhetlen nyomokat hagyott. Jelen volt egy véres összekocczanás az 1848-iki februáriusi forradalom idején, s ennek emléke alól sohasem szabadulhatott, a borzasztó epizód örökre lenyűgözte történetírói szabad ítéletét.

Fölösleges súlyt fektetnünk Taine egyénisége és belső világa e magyarázó glossáira. A nagynevű tudós erkölcsi és politikai doctrinái sokkal szabatosabban és önként tárulnak elénk rendszere azon vas-syllogismusában, mely mint gyűrű öleli és fogja be egész gondolkodását, s abban a pessimismusban, melynek eredeti kiindulási pontja tudományos methodusa, végeredménye pedig az a kiméletlen, sőt sokszor igaztalan kritika, melylyel a jelenkori társadalmat sújtja.

*

Kritikusai támadására maga Taine sietett első ízben kijelenteni, hogy neki nincs systemája, legfeljebb módszere. Azután fejtegetéseit folytatva, megmagyarázza, hogy mit ért rendszer, és mit módszer alatt. A rendszer — úgy mond — egy egésznek kifejtése s kész munkát jelez, a methodus ellenben semmi egyéb, mint egy munkálat módja, a készülő munka.

Ennek a módszernek egész lényege benne van abban az elméletben, hogy az erkölcsi dolgok csak úgy, mint a fizikaiak, egymásközt függésben és föltételezettségben állanak. Darwin természeti kiválása és Stuart Mill inductiója körül forog Taine sajátos szemléleti világa s egész gondolkodásának ezek a nyomjelzői. Szerinte minden alkotás alkotójának egy bizonyos állandó pszichológiai állapotát tükrözi vissza, hajlamainak, tehetségeinek, rokon- és ellenszenveinek, természeti tulajdonságainak és szokásainak bizonyos egyéni kinyomatát. De a pszichológiai analysis ezzel nem éri be, még tovább megy és kimutatja, hogy bizonyos népeknél, bizonyos korszakokban ugyanaz a szellem, ugyanazok a szükségletek hozták létre például a philosophiát, a melyek a valást és a művészeteket; hogy tehát egy nagy és egyetemes civilisatio minden része kölcsönös függésben áll s ez a kölcsönös függés ismét közös jelenségekre vezethető vissza. A tények egymásközi viszonya azon csoportokban fejeződik ki, melyekben benne foglalvák.

Az egymásmellé helyezett s ugyanegy időben létező körülmények ezen függőségi viszonya az időileg egymást követő dolgok rendjében *föltételezettségi* viszonyoknak ad helyet. A nemzedékről nemzedékre öröklődő fajjelleg, a cultura behatásaitól érintetlen maradt nemzeti ösztön-élet némely tipikus műveiben ölt testet. De ezek a művek ismét föltételt állapítanak meg minden következőkkel szemben. Így támadt az angol forradalom az angol nép jelleméből s a Tudorok által a Stuartokra örökül hagyott despotismusból; így kelt életre a XIV. Lajos monarchiája a francia népjellem és a polgárháborúk által a Bourbonokra származtatott nemesi anarchiából. X. Leo pápa alatt a képzőművészet nagyszerű föllendüléséhez előbb szükséges volt az olasz genius pittoreszk üdesége a bárdolatlan erkölcsök hosszú uralmával és a középkor egész érzékiségével.

Taine előre látja az ellenvetést, melyet e tan kelthet abban a hitben, hogy a nemzeti szellemet és az általános viszonyokat a történelem kizárólagos döntő tényezőivé emeli és az egyén jelentőségét nullificálja. De — siet hozzátenni — ezek a döntő és irányzó erők alapjában nem egyebek, mint az egyéni hajlandóságok és cselekvőségek összegei, megjelöléseik pedig collectiv kifejezések, melyek alá millió és millió azonos inclinatiojú és természetű egyént foglalunk. Már pedig ha száz ember hoz mozgásba egy kereket, a működésben lévő kerék erőösszege nem egyéb, mint száz embererőnek összetétele; egy nemzetben, században, vagy fajban pedig éppúgy élnek és működnek az egyének, mint egy összeadásban a benne tartalmazott számegységek, daczára annak, hogy csak a végösszeget írjuk ki.

Ha azonban a dolgok függőségének és föltételezettségének e teljesen aprioristikus tételéből — mert hiszen lényegileg ez sem egyéb — kiindulva, a rendszert a maga egészében veszszük szemügyre, nem merül-e föl látszólag az a veszély, hogy az ember merő gépezetté süljed, önálló szabad személyisége megszűnik s erélytelen eszközzé válik a viszonyok külső nyomása alatt? Természetesen, s a mint azt várni is lehetett, Taine erre azt feleli, hogy az egyéni lélek maga sem egyéb, mint a dolgok összesége, mert a mit a lélek általános környezetéből merít, az személyes tulajdonságává válik. Mi több, valamint a természettudományokban a tények és tünemények szoros viszonyosságának fölismerése adta az ember kezébe azt a lehetőséget, hogy bizonyos mértékig módosítsa és befolyásolja a természeti eseményeket, úgy az erkölcsi tudományokban is ez fog képesíteni arra, hogy a történelem folyásába beavatkozassunk és ekkép az ember saját sorsának urává lehessen.

Tagadhatatlan, hogy mihelyt egy tény szoros föltételezettségét és szükségképeniségét fölismertük, az adatok egész

láncolatát látjuk magunk előtt, melyből elég egy láncszemet kioldanunk, hogy a föbbi azonnal helyet cseréljen. Már most állítja Taine, háromszáz év óta gyakorlati haladásunknak minden titka ebben rejlik. Ténysorozatokot fejtettünk s tártunk föl, melyeknek tagjai annyira összefüggtek, hogy a mint az első föltet-szett, a második is nyomban követte. Ily módon gyarapítja a tudás gyarapodása erőnket s hatalmunkat is, s hoz abba a helyzetbe, hogy kezünkkel belenyúlhassunk a nagy világ-mechanismusba, s helyére igazítsunk egy-egy rugót vagy kereket.

Abban is meglepő a párhuzam a természetbölcselem és az emberiség történetének bölcselme közt, hogy míg a természetbuvár constatálta például Cuvier törvénye szerint az állati test különböző szerveinek, fogaknak, lábaknak, gynomornak oly szoros kapcsolatát, hogy egyiknek átídomulása a megfelelő többi testrészeknek is átídomulását vonja maga után: addig a történetbuvár nem kevesebb szabatosággal észleli, hogy egy korszak, egy egyén vagy faj ösztönei szintén akkép függnek össze, hogy azoknak a legcsekélyebb fokú módosulása egy más egyén, egy más csoport vagy időszak jellegében, az egész rendszert eltérővé teszi. Tovább vonva a párhuzamot, kétségtelen, hogy valamint egy állati szervnek túlfejlődése, mint a kängurúnál vagy bőregégnél, a megfelelő organumok elcsenevésszesedésével jár, úgy a historiában is egy szellemi tulajdonság, mint például tegyük föl, a germán fajoknál az erkölcsi érzék, a hinduknál a metafizikai és vallásos ösztönök túlsúlyának, a megfordított tulajdonságok visszamaradása a természetes következménye. A természettudomány kimutatja, hogy egy állat- vagy növény-csoport jellegei közt némelyek alárendeltek, lényegtelenek. sőt éppen hiányoznak, míg mások elhatározó jelentőségűek, s irányadók annak egész oeconomijára nézve. Viszont a történettudós is jól tudja, hogy egy egyén vagy embercsoport ismertető jegyei közt vannak, melyek csupán járulékosak,

és vannak mások, melyek egész életét és gondolkozását dominálják. Végül, a mint Darwin után tudjuk, hogy egy élő fajban azok az egyedek fejlődnek ki legjobban és reproducálódnak legbiztosabban, melyeket különös alkatuk legalkalmazkodóbbakká tesz a fenforgó körülményekhez, s a természet akkép rostálja és küszöböli ki a tökéletlenebb típusokat, hogy az életrevalóbbak kiválasztásával fokozatosan tökéletesítse a fajt: úgy a historiában is azoké a kiemelkedő helyzet, kiknek tulajdonságai legjobban megfelelnek az őket környező csoportnak, mert az erkölcsi «milieu» csak úgy, mint a physikai «milieu» állandólag hat az egyénre, s árama nyomásával hoz felszínre művészeket, vallásreformereket és politikusokat, kik koruk és fajuk eszményeit megvalósítják.

Aesthetikai fejtegetéseiben, kritikai jellemrajzaiban ez a methodus az, melynek alkalmazását Taine megkísérli, hogy hatását a maga élettani laboratóriumában a vivisectio alá vett nagy szellemek egész során próbálja ki, Balzactól Racineig, Xenophontól Micheletig, Platótól Montalembertig és Merimée Prosperig. Mikor Micheletről ír, e szavakkal vezeti be Taine tanulmányát: «A pillanat alkalmas, hogy ítéletet mondjunk művéről, de rajzoljuk inkább az író-t.» Milyen jellemző sorok! Taine előtt még oly írónál is, mint Michelet, az alkotásnak nincs más, mint viszonylagos értéke; nem látja máskép, mint létrejötté pillanatában, abban a perczen, melyben elszakad méhétől, hogy önálló létet kezdjen. Csakhogy az eszme, mely formát és testet ölt — ne feledjük — mindig kettős vonatkozásban áll az őt környező világhoz; először abban a vonatkozásban, mely a teremtő elme subjectiv viszonyát tünteti fel az irodalmi és költői mű előállításához, és azután abban, mely rendeltetését, célját, hatását rajta kívül szabja meg, s önmagában álló, tárgyias jelentkezésében fogja fel, vagy legalább is mások eszméinek, izlésének, tetszésének vagy nem tetszésének rendeli alá. A kritika objectiv szempontjai ennél fogva

teljességgel nem mellőzhetők, mihelyt a jelenségek természeti processusán túl azoknak eszmei tartalmát is vizsgálódásunk körébe akarjuk vonni. És Taine leggyöngébb oldala éppen abban áll, hogy módszerének egyoldalúsága nem nyújt támpontot arra, hogy a művészet és irodalom magasabb ethikai áttekintéséhez emelkedjünk, hogy lényegükben ismerjük meg általa azokat az igazságokat, melyek a teremtő lángész alkotásaiban az emberi szellem cél tudatos fejlődésének útját és irányát jelölik.

*

A modern kritika igazság szerint Taine-en jóval túl, Sainte-Beuve-től vezetni le merész csapását, melyet a vizsgálódás régi methodusain át hasított. Csakhogy míg Sainte-Beuve kritikája lényege szerint pszichológiai volt, addig Taine tovább ment s a kritika természettudományi módszerének vetette meg alapját. A mint a természettudomány magyarázza a leszármazás, a környezet, éghajlat, táplálkozás stb. befolyása kapcsán a dolgok és tények okszerű fejlődését, úgy Taine is az ember és műve előállításából, milieu-jéből fejti ki annak egész természetét és összealkotását. Milyen volt a faj, melyből ez s ez az egyén kiágazott? milyen volt a kor szellemi iránya, melyben első benyomásait nyerte? milyen befolyásoknak volt alávetve földrajzi és társadalmi helyzetében? milyen a véralkat, melyben hajlamai, vágyai gyökereztek: ezek azok a döntő momentumok, melyekből Taine az egyén belső életére következtet, s melyeknek apróra való földerítésében látja a történeti kutatás céljait.

Az az elmélet, melyre Taine híres «schlagwort»-ja, a «milieu», tulajdonképen csak a keresztséget adta fel, az a tan, hogy az egyéniség nem izolált jelenség, hanem a hely és idő, a viszonyok és a nevelés összes tényezőinek természetes és összefutó productuma, már az angol civilisatio nagy történetírójánál, Buckle-nél s még ő előtte Herdernél és Montesquieu-

nél meglehetősen határozott formulázást nyert. A mit Taine gyönyörű tanulmányában, az «Essai sur Tite Live»-ben hangsúlyoz, szorosán véve nem egyéb e nagy gondolkodók eszméi parafrázisánál: «Bármily találékony legyen is egy elme — úgymond — valósággal semmit sem talál föl; eszméi korának eszméi, s a mit ezeken eredetisége változtat vagy hozzájok tesz, az keveset nyom a latban. Egyesek gondolkodása, ha még oly jelentékenynek tartjuk is, elenyészővé törpül az eszmék azon tömegével szemben, mely minden időben s minden oldalról olvasmányai, eszmecezeréi útján tör rést beléjük. Mint egy nagy folyó habjainak, nekünk is megvan a magunk kis hullámszövevénye, belevegyítjük szerény hangunkat a széles áradat zúgásába, mely magával ragad, de azért mégis csak a többiekkel haladunk, s csak azért jutunk előre, mivel ezek maguk után sodornak».

Mi egy eszmemű? fűzi tovább Zola a rendszer körvonalozását egy Taine-nek szentelt cikkében, melyben megkísérli a naturalismust a kritikai módszer fonalához bogozni. S felelete rá ez: «a teremtés egy zuga, temperamentumunkon át nézve». Taine lerombolta a művészeti és irodalmi kritika százados illúzióit, földerítette és megtisztította az irodalmi harcz terepét, s megmutatta, hogy csak abban kell hinni, a mit protocollálni lehet. Zola ráépítette a «documents humains»-re a naturalismus merész bástyáit, melyek mögött az emberi élet physiológiáját kísérletezése alá fogja. És mi egyéb a Taine módszere is, mint az emberiség történetének naturalista felfogása, a mikor az archivumok poros registerei ilyen szavakra ihletik lelkét: «az ember szinte kortársává lesz azoknak, kiknek történetét írja; nem egyszer jöttem kísértetbe velök hangosan beszélni, ha a levéltárakban sárgult papíron régi kézvonásaikat olvastam». Taine-nél először nő össze az alkotás az alkotó egész világával s természetes személyiségével, azért helyesen méltatja Sainte-Beuve, mikor a «Histoire

de la litterature anglaise»-re azt jegyzi meg, hogy az volt-a kép, «Histoire de la race et de la civilisation anglaise par la litterature».

Az a hajlam, hogy egy író, egy könyvet, egy tájt, egy korszakot saját temperamentumán át nézzen, hogy a maga lelki világát fölébe helyezze azok lelki világának, kiket tanulmányoz, s hogy személyiségét belevegyítse a tárgyakba, melyeket észlel: Taine-t a leghamisabb kritikussá, a leggyanusabb történetíróvá teszi. Optikájának ezt a végzetes csalódását semmi sem árulja el jobban, mint a «Jelenkori Franciaország eredetéről» írott nagy műve. Ebben a legtévesebb véleményeket, a legmegbízhatlanabb adatokat és következtetéseket halmozta össze a mozaikszerűleg egymás mellé illesztett részletekben, melyeka rendkívül mesteri technika daczára látni engedik a systematikus, az aprioristikus gondolkozót. Taine utólérhetlen a tények csoportosításában, de minden műve visszatükrözi azt a törekvést, hogy a tapasztalatot a maga subjectiv idealismusában hígítsa föl, s lelke benső hajlamaihoz idomítsa. Nyilvánvalólag kitűnik ez a görög művészet bölcséletéről, a németalföldi művészetről, az idealismusról és Carlyle-ről írt tanulmányaiból. A «milieu» theoriája kétségkívül helyes és nem szorul bizonyításra, de Taine azt veszélyes túlságba vitte. Ki tagadná, hogy az éghajlatnak, a physikai viszonyoknak döntő befolyásuk van a nemzetek erkölcsöire, törvényeire, polgári kifejlődésére? De vajjon ez a befolyás oly végzetes, állandó és ellenállhatatlan-e? A legkevésbé sem. Taine rámutat, hogy a hellén «milieu» klimája, harmonikus természeti viszonyai maguk után vonták a művelt erkölcsöket, a szelid törvényeket, a szép formájú és szeretetreméltó isteneket, s így inspirálták a művészt a szép cultusára, mely a jón-tenger tiszta kékjéből sugárzott feléje. De ha ez így van, hogyan fejtheti meg Taine, hogy Görögország földje, hol az éghajlat, a hegy,

a víz ugyanaz maradtak, ma már nem terem Phidiásokát és Sophoklesekét?

A mondottakból önként következik Taine azon jellemvonása, hogy sohasem általánosít. A bölcséletben csak úgy, mint a történelemben, a tényeket domborítja ki, azokat csoportosítja, de semmi sem áll tőle távolabb, mint hogy azokból a jelenségek törvényeire vonjon következtetést. Ebből a szempontból ő a legcsattanósabb bizonyága a «milieu»-ról szóló elmélete helyességének. Oly időben élve, mikor az abstract bölcsészeti tételeknek csak gyakorlati társadalompolitikai alkalmazásukban nyílik út érvényesülésükre, korunk legeredetibb két philosophiai irányzata, a saint-simonismus és positivismus, merítette ki mindazt a tőkét, mely Taine szellemében a metaphysikai speculatio felhőkben járó szélsőségeire alkalmas talaj lett volna. Ennek tulajdonítható, hogy első volt, a ki megadta a halálos dőfést a Cousin-féle eclecticikus idealismusnak, mely ő előtte félszázadon át dominálta a francia bölcselkedést.

Pedig Taine sohasem volt igazi francia genius. Még a mikor kathedrájáról leszállva is, a «Vie Parisienne» frivol hátsábjain szólaltatta meg Graindorge Tamását, a párisi életre szórt ezer pikáns megjegyzéseiben mindig pedans és száraz didacta maradt. Mint Renánban, benne is volt valami a világi szerzetesből. «Az élet — úgymond egy helytt — többé nem salon, a melyben társalognak, hanem laboratorium, melyben gondolkoznak.» És ez a chemiai hasonlat voltaképen kifejezte egész eszmeirányát, gondolkodásának egész módszerét. Elméje a vegyi analysis pontos processusának volt rajza; kivonta a tényekből az eszméket, képleteket combinált, amalgamizálta az események documentumait és élő tanuságait, idézeteket és megjegyzéseket, jellemvonásokat és ötleteket, mindent egy lombikba vetett, hogy erős, de egyoldalú kritikájának retortáin át fényes és csillogó aranynyá párolja.

Ha ez a methodus hasonlított sokban a botanikus eljárásához, a ki fonnyadt virágait türelmesen tűzdeli, ragasztgatja kartonjaira, úgy viszont azt sem lehet tagadni, hogy Taine műveiben egyáltalán sok van a herbariumok hervadt illatából. És ha Taine azt hitte, hogy a történetírás valódi feladata a multnak oly megjelenítése, mely az események elvonuló rajzát a maga pillanatszerűségében rögzítse és szögezze collodiumos papírlapjára: úgy ebben ő egy egész iskola tévedését osztja. A mult és a jelen szelleme közt még egy harmadik momentuma is van annak a viszonynak, mely a történet-tudományban a kettő közti idealis folytonosság láncolatán át a népek szelleme benső etikájából folyó igazságok örök forrására vezet el, s ez a történet-philosophia magasabb látköre, az embereknek és a tényeknek a maguk általános, eszmei vonatkozásaikban való szemlélete. A historia morálja nem az egyesek morálja, hanem az emberek összességének morálja; s éppen azért keveset törődik azokkal a detailokkal, melyeket az eszmék materialisatiói magukkal fölvetnek. Az, hogy bizonyos igazságok miképen érintik és hatják át a társadalom bizonyos rétegeit, vagy éppen egyeseket, a társadalom psychologusa előtt igen érdekes problema lehet, de a történetírást csak másodsorban érdekli, mert rá nézve nem az emberek teremtik az igazságokat, hanem az igazságok mozgatják az embereket s irányozzák cselekvéseiket azon objectiv czélok felé, melyek természetes rendeltetésük elé kitűzvék, s melyeknek fokozatos logikai megvalósulása a történelem.

Ha Taine methodusáról beszélünk, ezt úgy kell értenünk, a mint ő maga mesterileg magyarázta Balzac-ról írt jellemrajzában. «Mindenkiben van bizonyos megszokás, mely irányozza s kényszeríti, hogy előbb ide, aztán amoda nézzen, hosszasabban vagy rövidebb ideig, lassan vagy gyorsabban, itt képzelődésre, eszmélkedésre, amott meg tréfára serkentve,

úgy, hogy akármivel foglalkozik, mindig abba esik bele, mert ez a szükségszerűség szokásává, hajlamává és modorává vált. A tudósok methodusnak nevezik, a művészek tehetségnek.»

És azután mintha csak saját magát rajzolná a naturalismus ez irodalmi ösatyjában, ki Taine-re is mindenkinél nagyobb hatással volt. «A helyett, hogy festene, bonczolga-gatott. Nem hatolt azonnal erővel bele, mint Shakspere vagy Saint-Simon, alakjainak lelkébe; türelmesen, fontolgatva néze-gette minden oldalról, mint egy anatomista, itt egy izmot, ott egy csontot emelve föl, majd egy véreret, egy ideget, csak a szervek és functiók egész körének bejárása után jutva el az agyhoz, a szívhez. Leírta a várost, aztán az utczá-t és a házat... Mint Geoffroy, St.-Hilaire tanítványa, fejébe vette, hogy megírja az ember természetrajzát; mások katalogusba szedték az állatokat, az ő erkölcsök inventariumát akarta megcsinálni.»

Nem-e minden sor magát Taine-t jellemzi, a mint bele-lopja magát tárgya belsejébe, gondolatával életrehívja, meg-személyesíti, hypnotizálja, az élet közvetlen illusióját keltve föl bennünk, nem a phantasia szabad szárnyalásával, hanem a számító elme hideg minutiosításával. Pedig a tárgyak, a személyek nem élnek, sokszor egy elhibázott szó vagy moz-dulat elárulja az inspiratio hiányát. A képzelet nem egy-szerre construálta s teremtette a semmiből, hanem a reflexio töprengő vajudásával izenkint valósította meg. Innen az, hogy érdekességével sokszor untat, compilatiói terjengősek, feledi, hogy egy virág összes porodáinak előszámlálása sem kelti föl bennünk az élő virág képét, s hogy a leírás még koránt-sem festmény.

Az analytikus módszernek ezt a fárasztó, gyötrelmes benyomását Taine sem feledtetheti mindig. Az, a ki elemzés útján alkotja eszméit, úgyszólván lépésről lépésre gondolko-zik, mindenütt megköveteli az átmenetet, megköveteli, hogy

az első gondolatot a második kövesse, s hogy általános igazságokhoz az író az alsóbb rendű igazságok egész létrafok-sorozatán emelkedjék föl s észrevétlenül vezesse olvasóját a magasabb reflexiókhoz.

Az elmemű — mondja Taine — tulajdonkép nem csupán az elme műve, az egész ember résztvesz annak megteremtésében; jelleme, élete, multja és jelene, indulatai és tehetségei, erényei és bűnei, lelkének és cselekvőségének minde része rajta hagyja nyomát azon, a mit gondol, és azon, a mit ír. Ebben álltulajdonkép a modern kritika azon elve, hogy egy író megértéséhez és megítéléséhez ismerni kell annak lelki világát és külső életét: ez az a két ellenkező véráram, mely az emberi alkotásoknak színét és illatát adja meg.

Igy fejt ki Taine, elméletét a gyakorlatra alkalmazva, Balzac egyénisége természetrajzát, kiindulva az eladósodott üzletemberből, végig kísérve jelleme fejlődését minden pházison, a mint lassankint a pénz rabszolgája lett, mely munkájához lánczolta és éhes képzelődését milliókkal táplálta. Ez vitte be regényeibe a vállalkozások, üzleti speculatiók, adásvévések, szerződések, kereskedelmi törvények és váltólevelek egész világát, ez népesítette meg műveit ügyvédek, bankárok, üzérek ismerős alakjaival. Tolla alatt fölhalmozódtak a milliók, elkeseredett harcok folytak itt egy örökség, ott egy hozomány fölött, s az olvasó szívesen vegyült el ez irigylérsreméltó társaságban.

Hanem aztán milyen világos látással és találó logikával vonja ki a párhuzamot a classikus és modern színpad, Racine és Shakspere között! Amannak legfőbb tulajdonságul az oratori szellemet látja. Személyei abstract lények inkább, mint valódi emberek. Racine csak contour-okat rajzol, nem physiognomiákat. Semmi sem áll tőle távolabb, mint Shakspere átható tekintete, melylyel egy pillanat közben tudja fölfogni alakjainak testét, lelkét, nevelését, természeti hajlamait, mult-

ját és jelenét s a jellemét alkotó összeszövődő szálaknak számtalan elágazását.

Ámde — úgymond tovább — ha Racine-ban kifogásolják némelyek, hogy ó-kori nevek alatt voltakép XIV. Lajos udvaronczeit festette, úgy ebben nincs igazuk. Mert minden színpad a jelenkori erkölcsöket festi. Euripides mythologiai hősei ügyvédek és bölcsészek, mint a korabeli ifjú athéniak. Mikor Shakspeare Caesart, Brutust, Ajaxot és Thersitest akarta festeni, XVI. századbeli embereket faragott belőlük. Hugo Victor minden ifja zord lázadó plebejus, René és Childe Harold fia. Igazság szerint egy művész nem is utánozhat egyebet, mint a mit maga előtt lát; a történelmi távlat csak arra szolgál, hogy az igazságot poezisbe öltöztesse.

Ebben, úgy látszik, Taine mindenkéül helyesebben fogta föl a történelmi elem valódi jelentőségét a művészetben. A kettő nem különválva vagy egymás mellé rendelve jelenik meg a költői alkotásban, sőt inkább a historiai háttér csak eszköze a művészi hatásnak, csak a költői eszme egyéniesítési formája. Történelmi *irányról* beszélni aesthetikai értelemben tiszta nonsens; a költő, a művész nem helyezheti ki magát önmagából, s ebbe az önmagába természetesen beletartozik a kor is, melyben él, beletartoznak azok az eszmék is, melyek társadalmát mozgatják. Ha az író képes felfogni százada szellemét, úgy a közfelfogás és az egyéni felfogás közt bizonyos pontos összevágás támad. Lelke a mások lelkének tükre és kivonata, melyben fokozottan leljük fel azokat az elemeket és vonásokat, melyek kortársai lelkületét megalkotják. Pontról pontra kimutatja Taine is, hogy Racine alakjai minden szálaikkal kora társadalmában gyökereznek, abban a társadalomban, melyben a világfias erkölcsök először lépnek föl, miután a XVI. század letűnével a harczok független kalandor-élete is megszűnt.

Várnai Sándor.

VÁZLATOK A POSITIVISMUS TÖRTÉNELMÉBŐL.

— Második közlemény. —

II. Az orthodox positivizmus.

Litré-nél csöndesebb, de sokkal maradandóbb hatása volt az orthodox iskolának, mely szorosabban ragaszkodik a mesterhez.

Az orthodox iskola az egyes államok szerint különböző nemzeti csoportokra oszlik; ezek közül természetesen a francia lép előtérbe, melynek a mester egykori lakában (rue Monsieur-le-Prince 10.) van otthona. E francia csoporttal jelentőségre és színezetre nézve megegyezik az angol positivizmus. Ezekén kívül van még svéd, brazíliai és chilei csoport.

1877-ben néhány «legszigorúbb positivista» elvált Laffitte-től, mivel szerintük ez, mint Comte-nak az «emberiség főpapi méltóságában utódja», főleg az angol csoport befolyása következtében, sokban eltért Comte eredeti intézkedéseitől és rendeleteitől. Audiffrent és Sémérie orvosok Franciaországban és az egykori praedicator, Congreve, Angliában az orthodox iskolán belül is külön csoportot alapítottak. Ez irány legnyabb jelentőségre jutott Braziliában és Chileben.

A francia csoportnak Comte halála után (1857.) *P. Laffitte* a feje. (Directeur du positivisme.) *P. Laffitte* 1823-ban Béguey-ben, Gironde-ban született. 1839-ben Párisba ment, hogy a philosophiai cursus elvégzése után a mathe-